

FARKAS GYÖRGY

Nyelvhatárváltozások és etnikai tömbök a Lévai járásban

Változatlanul érvényes az a csaknem unalomig hangoztatott tétel, hogy a nemzeti kisebbségek országok közötti közvetítő szerepük révén a nemzetközi kapcsolatok jellegét, esetleg egyes régiók stabilitását is jelentősen befolyásolhatják. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti kisebbségként létező közösségek a tőlük elvárt szerepnek csak abban az esetben képesek megfelelni, ha a helyi társadalom belső életét nem terhelik súlyos problémák. Csak „egészségesen” fejlődő, kiegyensúlyozott társadalmi szerkezetű, gazdaságilag virágzó közösségek járulhatnak hozzá a határokon átnyúló együttműködés elmélyítéséhez. Ebben az összefüggésben nyilvánvaló jelentőséggel bír azoknak a kisebbségeknek az állapota, fejlődése, amelyeknek ilyen elvárásokkal kell szembenéznük. Sokféle tényező vizsgálata deríthet erre fényt. Mi egy objektív mutatón, az anyanyelvhasználat számszerűen kimutatható változásain keresztül próbálunk kitapintani bizonyos folyamatokat.

A nyelvhasználat mögött a csoportazonosság, a közös kulturális hagyomány áll, a nyelvhasználat változása viszont az asszimilációs jelenségekhez vezet el a kutatót. Más szóval a jelen kutatás tárgya ezen összefüggések tudatában éppen annak vizsgálata, hogy az asszimilációs folyamatok hogyan módosítják az egyes etnikai csoportok arányát, területi elhelyezkedését egy adott régióban. Ez a technikainak tűnő megközelítés azonban számos elvi-elméleti, esetenként csoportlélektani kérdést vet fel, amelyekre szeretnék röviden utalni.

Lévén szó kutatásomban hányatott történelmű, „vegyes lakosságú”, határ menti régióról, az asszimiláció gyakran volt az itt élő nemzetiségek, valamint a helyi kisebbségek és az államhatalom közti feszültségek (egyik) forrása. Jászi Oszkár egy - időben talán távolinak tűnő, ám máig aktuális megállapítását¹ szem előtt tartva úgy vélem, hogy a már szerinte is kiemelt jelentőséggel bíró nemzetiségi kérdés napjainkban lojalítások konfliktusaként jelenik meg a társadalmi élet jelenségei között, különböző kulturális, politikai identitástudatok szembenállásában gyökerezik, és az asszimiláció problémája körül bontakozik ki.

Véleményem szerint egyéni életünknek és közösségi kultúránknak egyaránt szerves része a társadalmi környezethez való hasonulás. Cselekedeteinkben, ítéleteinkben, választásainkban és döntéseinkben jól-rosszul elrejtve ugyan, de mindig ott bujkál valami tőlünk független, külső dologhoz, eszményhez, személyhez igazodás többé-kevésbé tudatosult indítéka. „Nemzetállami” vonzattal, a feltétlen hűség és odaadás kinyilvánításának követelményével együtt viszont ez a jelenség már nem ilyen természetes, belső és következésképpen külső konfliktusok forrása lehet. Asszimilálódni annyi, mint hasonulni, külső kényszer esetében pedig annyi, mint *(túl)élni*; a nemzetiségileg vegyes területek lakói számára az efféle, keserves tapasztalatokból leszűrt sommázatok hangsúlyozottan érvényesek lehetnek.

Százévnapi változás

Kutatásaim során a Lévai járás nemzetiségi megoszlásának változási tendenciáival foglalkozom. Feladatom - egyelőre a Lévai járás keretein belül - a dél-szlovákiai,

etnikailag vegyes népességű térségek kialakulásának vizsgálata. Elsősorban e területek magyar etnikumú közösségeinek jelenlegi helyzetét és a sorsuk jövőbeni alakulását leginkább meghatározó tényezőket szeretném föltárni. Írásom elején az 1880-as és az 1991-es népszámlálás adatait összevetve próbálom érzékeltetni százévnyi változás lényegét. Ez a megközelítés alkalmas módszernek tűnik épp csak megalapozódó kutatásaim ismertetésére. Az elemzés eredményei alkalmat adtak arra is, hogy megformáljam - mintegy a kutatás elméleti alapvetése-képpen - a vizsgálataim tárgyára vonatkozó hipotéziseimet. Végezetül a kirajzolódó feltevéseket szeretném néhány újabb kutatási eredmény fényében vizsgálat alá venni. A több lábon álló, etnikai földrajzi szintézissel lezárandó kutatás

kép

eredményei révén, reményeim szerint, lehetővé válik majd a vegyes és az etnikailag (különböző arányban) tiszta kistérségek elkülönítése, ismertetése, fejlődési tendenciáik előrejelzése.

Az Alsó-Garam mente vidéke, a részletesebb vizsgálódás számára kiszemelt térség már a honfoglalás kora óta a magyar és az ószláv-szlovák etnikumok közti határvonal(ak) változásainak színtere. A Lévai járást abban a formájában, ahogy jelenleg is létezik, az 1960-as csehszlovákiai közigazgatási reform során hozták létre.² Az egykori Bars, Hont és Esztergom megyéhez,³ majd később a Lévai, Zselízi, Verebélyi és Ipolysági járáshoz tartozó 83 község, köztük három városi jogállású település alkotja⁴. A járás területe 1551 négyzetkilométer.

Népessége az 1991. évi népszámlálás adatai szerint 120 703 fő volt. A népesség nemzetiségi megoszlása százalékban: szlovák 66,03; magyar 32,2; egyéb 1,78 (*Sčítanie...* 1992). A járás központja Léva városa (1991-ben 33 991 lakos, 15,2 százalék [5165 fő] magyar nemzetiségű). A járás népességének egészére rendkívül kedvezőtlen demográfiai mutatók jellemzőek (korösszetétel, várható életkor, népességnövekedés, migrációs mérleg stb.), melyek infrastrukturális elmaradottsággal és kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzettel párosulva egy évtizedek óta fejlődési zavarokkal küszködő, periferiális helyzetbe sodródó, egyre inkább gazdasági-társadalmi válsággóccá váló térség képét vetítik elénk (Gyurgyík 1994; *Sčítanie...* 1992; Bašovský et al. 1971). A járáson belül sajnos hatványozottan érvényesülnek mindezek a hátrányok a magyar népesség által lakott déli, délkeleti településeken.

Népszámlálási és „településkategóriák”. A statisztikai adatok elemzése során három népszámlálási kategória vizsgálatára szorítkoztam. A magyar és a szlovák anyanyelvű-nemzetiségű⁵ népesség kategóriája mellett valamennyi más anyanyelvűként-nemzetiségüként számon tartott személyt az egyéb kategóriában tüntettem fel.⁶ A településeket a nemzetiségi megoszlás adatai és egy adott etnikum alapján három csoportba soroltam. a) A község népességén belül egy etnikum tagjai dominánsak; számbeli túlsúlyuk, arányuk következtében döntő módon meghatározzák az adott közösség(ek) életét (itt újból hangsúlyozni kell az etnikumok „nyelvi környezet” jellegét). b) A községet több különböző etnikum lakja, de közülük egy sincs domináns helyzetben; a község e szempontból tehát vegyes; több különböző, egymás mellett élő-egymást átszövő nyelvi közösség is kimutatható. c) A községben az adott etnikum tagjai csak elenyésző számban és arányban vagy egyáltalán nincsenek jelen; elkülönülő

közösséget nem alkotnak; befolyásuk az adott községben kialakult nyelvi környezet alakulására nincs vagy jelentéktelen.

Az 1. számú táblázatban e csoportosítás eredményeit foglalom össze. „A” jelzésűek azok a községek, melyekben a magyar „B” jelzésűek, amelyekben a szlovák anyanyelvű-nemzetiségű népesség száma és aránya az a) csoportra jellemző helyzetet - azaz egyértelmű, bár különböző mértékű túlsúlyt - teremt. A „V” jelzésű településtípus a b) csoporthoz sorolható, vagyis a vegyes lakosságú községek alkotják.⁷

A szónak nem pusztán számtani, hanem átvitt értelmében is „többségi” helyzetben lévőnek tekintem legalább 65 százalék feletti részarány esetében az adott községben számbeli fölényben levő etnikumot. Eszerint 65 százaléknyi részarány alatt a szlovák-magyar számbéli többségű falu is vegyesnek minősül.

1. számú táblázat A községkategóriák

A község népességén belül számbeli többségben lévő etnikum aránya	Magyar	Szlovák
Százalékban	anyanyelvű-nemzetiségű népesség számbeli többségével bíró község jelzése	
90-	Ao	Bo
80-90	Aa	Bb
65-80	Aba	Bab
60-65	Va	Vb
55-60	Voa	Vob
45-55	Vo	

A Hoover-index „megoszlási viszonzyszámokon alapuló, területi egyenlőtlenségi mutató” (Sikos szerk., 1984. 70.). A mutató többek között „természeti, gazdasági, társadalmi jelenségek területi differenciáltságának mérésére, a különböző társadalmi csoportok területi szegregációjának feltárására” is alkalmas. (I. m. 65-66.)

$$H = \frac{\sum |a_i - b_i|}{2}$$

$$0 \leq H \leq 100; \sum a_i = 100 \text{ és } \sum b_i = 100$$

a_i = a község magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százalékos aránya a járás számba vett összes községének (81) magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakosságából

b_i = a község szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százalékos aránya a járás összes számba vett (81) községének szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakosságából

A mutató maximális értéke (100) azt az állapotot jelzi, amikor két vizsgált és összehasonlított jelenség az adott térségen belül teljesen eltérő területegységekben koncentrálnak, vagyis térbeli elkülönülésük teljes. Ez a két összevetett etnikum éles, szigorú határokkal jellemezhető szegregációjával lenne egyenlő, ami másrészt azt is jelenti, hogy a vizsgált etnikumok térszerkezeti két elkülönülő tömbbe tömörültek; az úgynevezett „szórványhelyzetű közösségek részaránya és számbeli súlya mindkét részről elenyésző.

A Hoover-index (hosszabb távú alakulásának elemzése) az asszimiláció statisztikai vetületének egyik lehetséges, regionális szintű (térbeli) indikátoraként szolgálhat. Ebben

az esetben tehát az etnikai tömbösödés folyamatának egyes fázisait, illetve a szórványhelyzet állapotát megközelítőleg meghatározó jelzőszámként is értelmezhetjük.

1880-1980 között eltűnt a jellegzetesen kirajzolódó nyelvhatár, helyette egy kiterjedt sávon belül a járás két meghatározó nemzetiségének nyelve az egymás mellett élő, egymást átszövő közösségek mindennapi érintkezésének színterén keveredve jelent meg, sajátosan vegyes jellegűvé alakítva az itteni települések és az azokat benépesítő etnikumok arculatát. A száz év legfontosabb változásának - többek között - a(z) etnikai-nemzetiségi tömbök fellazulását, a területileg és népességszámban egyaránt jelentős, „vegyesen lakott” községek alkotta övezet kialakulását kell tartanunk. Szembetűnő vesztese ennek a folyamatnak a járás magyar nemzetiségű (anyanyelvű) lakossága.

Feltevésém szerint a történelmi időben egymástól jól megkülönböztethetően két, gyökeresen eltérő jellegű időszak váltakozik. A föltételezett szakaszok szorosan kapcsolódnak a helyi közösségeket körülölelő tágabb társadalmi struktúrában lezajló változásokhoz.⁸ a) Mobilitás, keveredés: a szoros kapcsolat legmarkánsabb megnyilvánulásai a háborús viszonyok idején, illetve azok nyomán („hatalmi vákuumban”) lezajló viharos változások; a nagy népességmozgások és a helyi közösségek életébe való erős (és erőszakos) külső beavatkozások. De egy-egy hosszan tartó békeidőszak során is felszínre bukkanhatnak hasonló állapotokat gerjesztve kisebb etnikai színezetű-konfliktusok. b) Homogenizáció, tömbösödés: a népességfejlődési folyamatok ezen időszak során erős külső hatásoknak nincsenek kitéve. Kialakulnak és fokozatosan megszilárdulnak a helyi közösségek. Létrejön sajátos belső hierarchikus tagozódásuk, melynek mentén nincsenek jelentősebb mozgások. Ez az asszimilációs folyamatok térnyerésének („valódi) ideje.

Párhuzam a török korszak és az 1945 utáni változások között

A felszabadító hadjáratok és az azt megelőző háborús cselekmények során elnéptelenedett, elhagyott, gazdaságilag leromlott területek újjáélesztése céljából 1668 után nagyarányú betelepítések zajlottak le a térségben. Feltehetően a korabeli Nyitra megyéből érkeztek nagyobb számban szlovák (tót) nyelvű telepeselek, de ugyanígy magyar, illetve német nyelvű népesség is jött ide máshonnan. Noha statisztikai adatok ebből az időből még nem állnak rendelkezésre, mégis okkal feltételezhető, hogy az egyes (főleg a korábbi nyelvhatár menti) községek népessége etnikai szempontból ekkortájt jobbra vegyes jellegű volt. A XVIII. század elején tehát csaknem az egész vizsgált térség vegyes jellegű. (Többek közt Acsády korszakos jelentőségű munkájából is ezt a következtetést kell levonnunk.) Az első hivatalos népszámlálások idejére ez a vegyes jelleg szinte tökéletesen eltűnt, mégpedig a tágabb állami kereteken belül „többségiként” szereplő magyar etnikum javára. Igaz ugyan, hogy a nyelvhatár immár visszafordíthatatlan folyamatok eredményeképpen délre tolódott és ott rögzült, a határ „magyar oldalán” azonban a magyarság megőrizte és megerősítette korábbi pozícióit.

A török korban lepusztult térség XVII. századi „benépesítését” követően a következő „földindulásszerű népességmozgás a második világháború nyomán zajlott le.⁹ 1945-49 között kialakult a térség nemzetiségi megoszlásának napjainkra is jellemző területi struktúrája. Az ekkor létrejött vegyes lakosságú községek sávja az azóta eltelt négy évtized alatt némileg átalakult. A változások csaknem mindenütt a szlovák etnikum „javára” alakították át a nemzetiségi viszonyokat.

Kiinduló feltételezésem lényege, hogy a XVII. század vége és 1880 közti nagy átalakuláshoz hasonlóan, hosszabb-rövidebb időtávon belül ilyen átrendeződés napjainkban is „folyamatban van”. Ennek eredményeképpen pedig a most még vegyes jellegű sáv, vélhetően a helyi „többségi nemzethez tartozó etnikumok javára, ismét felszívódik majd. Így újra szilárd alakot öltenek az etnikai tömbök, és kiélesednek a - most még elmosódott nyelvhatárok; természetesen a kiindulópontnak tekintett 1880-as évekből újra csak több kilométerrel délebbre.

A kibontakozó kép

A népszámlálások. Ebben a tanulmányban az 1880-as és 1980-as népszámlálás eredményeinek bemutatása mellett az idáig feldolgozott 1890.,¹⁰ 1900.,¹¹ 1910.,¹² és 1991.¹³ évi népszámlálás adataival foglalkozom.¹⁴ A népszámlálásokat érintő problémák egy részét a (4. számú) lábjegyzetben vázoltam. Felvetődik azonban az adatok hitelességének kérdése is. A szlovák tudományos élet képviselői különösen az 1910-es adatokkal nem tudnak „megbékélni, lévén hogy nagy többségük a korabeli, központilag irányított „magyarosító” politika helyi aktivistái működésének produktumait látja bennük. A hivatalos adatok elvetésével azonban nagyon veszélyes területre sodródna a vita, mert feladnánk mindenféle ésszerű érvelés alapjait. Kétségbevonhatatlan tény viszont, hogy a kételkedés ezúttal jogos.

Mindenesetre a - vélt vagy valós - elvárásokhoz igazodás kényszere utólag már nehezen hámozható ki az adatokból. Azért az olyan fontos körülményeket, mint például az 1991-es fölmérések idején a magyar nemzetiségű értelmiségiek részéről a népszámlálás „pozitív eredményei iránt táplált várakozást, a „felfokozott szlovákiai magyar közhangulat hatását az eseményekre, föltétlenül meg kell említenünk mint a népszámlálás eredményeit befolyásoló fontos tényezőket (Gyurgyík, 1994). Ezek nyilvánvalóan az 1989-es fordulat nyomán kialakult oldottabb légkör következményei.

2. számú táblázat *A vizsgált mutató (Hoover-index) értékei*

1880	1890	1900	1910	1980	1991
77,36	79,29	79,64	81,85	59,13	58,97

Megállapítható, hogy 1880 és 1910 között a Hoover-mutató alakulása megfelel a feltevésnek. A közbeeső népszámlálások eredményeinek elemzése azt mutatja, hogy a járás nemzetiségi megoszlásának Hoover-indexe az első világháborúig terjedő időszak során fokozatosan növekszik. A jelzett időszak elején 1,93 pontnyit nő; aztán 0,35 pontos növekedéssel lényegében stagnál; majd megint 2,21 ponttal megugrik, a maximumhoz közelítve. E növekvő mutató a tömbök megszilárdulására és belső egyenmősődésére utal. A községenkénti adatsorok alakulásának vizsgálata nyomán viszont feltáruznak más fontos körülmények is.

A szlovák (és egyéb) anyanyelvűek száma a járásban összességében csökkent. Szembetűnő azonban, hogy nemcsak a magyar tömbön belül jellemző ez idő tájt a kisebbségi - ez esetben a szórványban élő szlovák etnikumok fogyatkozása (ahol mindenesetre ez a felvázolt hipotézisnek egyébként megfelelne), hanem magán a szlovák tömbön belül is. Ott a legtöbb községben a magyar anyanyelvűek aránya 1880-1910 között nem kis mértékben növekszik. Ezért a korabeli szlovák tömb inkább lazul, hiszen

ezen időszak folyamán bizonyos szlovák többségű községek magyar szórványok feltűnése következtében - a egyes kategóriák felé csúsznak.

1910-re az adatok szerint eltűnnek a tisztán szlovák anyanyelvű lakosságot kimutató községek, mindenütt regisztrálnak legalább néhány főnyi magyar anyanyelvű csoportot. E változás hátterében szlovák kutatók szerint (Sveton 1942; újabban Zudel 1993 és 1994) egyértelműen a magyarosítás központilag erőltetett politikája s feltevésük szerint különösen a statisztikai adatok „kozmetikázása” áll. Nem vitatva ezt a - sajnos részben megalapozott-álláspontot, mindenképpen megemlítendő, hogy a (statisztikai dimenziót leszámítva) nehezen megfogható és a későbbi fejlemények ismeretében gyaníthatóan csupán felszínes „magyarosodás” nem kizárólagosan a szlovák etnikum „kárára” történt. Számtalanszor rámutattak már arra a népszámlálási adatokból is kikövetkeztethető tényre, hogy különösen a német anyanyelvűek, illetve a német anyanyelvű zsidóság hajlottak leginkább az asszimilációra. Az általam egyéb kategóriába sorolt nemzetiségek szembetűnő fogyása 1880-1910 között erre a jelenségre utal.

A szlovák etnikum negatív népességfejlődési egyenlege ebben az időszakban nyilvánvaló tény. Mögötte viszont a magyarosítás sajnos elterjedt gyakorlata mellett a korabeli szlovák többségű falvak rosszabb szociális viszonyait, életkörülményeit, továbbá hátrányos természetföldrajzi adottságait, lecsökkent népességeltartó képességét; egyszóval perifériára szorultságát s ebből törvényszerűen következő vándorlási veszteségét is látni kell.

A nemzetiségi viszonyok alakulásában a második világháborút követő, úgynevezett lakosságcsere révén - tehát külső beavatkozás eredményeképpen-bekövetkezett jól érzékelhető törés utáni időszakból egyelőre csupán két népszámlálás elemzésének eredményei állnak rendelkezésre. Az 1910-es és az 1980-as Hoover-index értékét összevetve a mutató 22,72 pontnyi zuhanása mögött a hipotézisben már jelzett földindulásszerű népességmozgás és az annak nyomán létrejött etnikailag vegyes községek sávja áll.¹⁵ A múlt századi, század eleji állapotokkal szemben napjainkban már egyik tömbön belül sem a tiszta, 90 százalék fölötti helyi többséget kimutató községek dominálnak.

1980 és 1991 között a Lévai járás magyarsága tovább fogyott (38 53938161 fő), mint ahogy csökkent a járás össznépessége is (119 619 → 118 525 fő). A szlovák nemzetiségű lakosság száma viszont a tíz év alatt tovább nőtt (75 141 → 78 260 fő). Az 1991. évi Hoover-index értékét összevetve az 1980. évi mutató értékével 0,16 pontos csökkenést találunk. A feltevések szerint itt legalábbis szerény növekedésre számíthatnánk, a jóindulattal is csupán stagnálásként felfogható állapot helyett. Ugyanakkor községenként elemezve a fejleményeket, kitűnik, hogy a jelzett időszakban a járás össznépességén belül valóban a tömbökben élő népesség részaránya növekedett, miközben a vegyes térséghez tartozó községek lakosságának részaránya 32,5 százalékról 20,86 százalékra csökkent (magyar tömb: 15,13-ről → 21,24 százalékra; szlovák tömb: 52,37-ről → 57,9 százalékra). Az árnyaltabb közelítés kimutatja, hogy például a magyar tömbön belül nem a tisztán magyar többségű községek lélekszáma növekedett a legnagyobb mértékben, hanem azoké, amelyekben a (magyar) többség részaránya 65-80 százalék között mozog, azaz a vegyes kategóriákból idekerült községek egyúttal jelentős számú helyi szlovák kisebbséget vittek be a (magyar) tömbbe. Emellett a vegyes községekben alig csökkent a népesség száma, a magyar nemzetiségűeké pedig éppenséggel nőtt. Tovább növekedett a szórványban, azaz a szlovák tömbhöz tartozó

községekben élő magyar nemzetiségűek száma is. (De ugyanígy megnövekedett a szlovák nemzetiségű szórványoké is.) Ez kisebb részt annak tudható be, hogy az 1991-es népszámlálás idején az enyhült légkör hatására egyesek újra magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Főként azonban a Lévába áramló vidékiek idézték elő ezt a növekedést.

Az egyik legfontosabb változás azonban az, hogy a saját tömbjükben élők részaránya jelentősen megnőtt mind a magyarok, mind a szlovákok oldalán. 1980-ban a járás összes magyar nemzetiségű népességének csupán 36,73 százaléka élt a magyar tömbhöz sorolható községekben, 1991-re azonban ezek aránya 49,43 százalékra ugrott. A vegyes lakosságú községekben élő magyarok részaránya ugyanakkor 49,25-ről 32,36 százalékra csökkent. Szlovák részről ezek az adatok: 72,6→77,19 százalék, illetve 23,25→ 15,12 százalék

Következtetések

A Hoover-index értékeinek alakulása csak részben támasztja alá hipotézisemet, illetve az eddig feldolgozott hat népszámlálás eredményei - úgy tűnik - még nem elegendők a felvetődő kérdések egyértelmű megválaszolásához. 1880-tól 1910-ig a Hoover-index értékének alakulása alátámasztja a hipotézis állításait, azzal a megkötéssel, hogy azokon a településeken, ahol az adott időszakban a kisebbségi helyzetű etnikumok számbeli többséggel bírtak, a tömbösödés folyamata nem mutatható ki egyértelműen. Az adott korszakban a többségi helyzetű etnikumok nem csupán saját tömbjükön belül növelik az egyes községekben a részarányukat, hanem a kisebbség tömbjét fellazítva - a nyelvhatáron túl is terjeszkednek, bár éppen ennek a térhódításnak az értelmezése rendkívül problematikus.

Nem igazolódott viszont minden kétséget kizáróan a hipotézis sarkalatos pontja: a XVII. század vége és 1880 közötti, valamint a második világháborút követő fejlemények párhuzamba állításának lehetősége. A Hoover-index értékének alakulása 1980-1991 között inkább stagnálásként értelmezhető, nem pedig egy beindult, folyamatban lévő tömbösödés jelének. A községkategóriák szerint elemzett adatok változásai azonban mégiscsak alátámasztják azt a feltételezést, miszerint a népességfejlődési folyamatok a térség településein belül az újfent megszilárduló nyelvhatárok kialakulásának irányába mozdultak el. Erre utal a saját tömbjükben élők növekvő részaránya mind a magyarok, mind a szlovákok között. A magyar nemzetiségűket bevallók számának további fogyása viszont azt látszik jelezni, hogy a feltételezhetően újonnan kialakuló nyelvhatár a térségbeli magyarság számára sokkal borúsabb jövőképet sejtet, mint amelyet a hipotézisben felvázoltam.

Egyelőre tehát csak azzal zárhatom vizsgálódásomat, hogy ebben a kérdéskörben perdöntő bizonyítékkal majd csak az ezredforduló tájékán várható újabb, ezúttal - történelmünk folyamán először - szlovák népszámlálás eredményei szolgálhatnak.

FÜGGELÉK

A településkategóriák adatai 1880

Q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Ao	40	49,38	41 861	50,13	39 976	95,50	1 284	3,07	69,74	5,30
Aa	9	11,11	7 875	9,43	6 799	86,34	827	10,50	11,86	3,42

Regio . Kisebbség, politika, társadalom 1998. 9. évf. 2.sz.

Aba	7	8,64	10 558	12,64	7 779	73,68	2 227	21,09	13,57	9,20
Va	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
Voa	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
V	1	1,23	691	0,83	340	49,20	335	48,48	0,59	1,38
Vob	1	1,23	1 641	1,97	682	41,56	913	55,64	1,19	3,77
Vb	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
Bab	3	3,70	3 112	3,73	817	26,25	2 210	71,02	1,43	9,13
Bb	8	9,88	5 605	6,71	618	11,03	4 784	85,35	1,08	19,76
Bo	12	14,81	12 156	14,56	311	2,56	11 636	95,72	0,54	48,05
SUM	81	100,00	83 499	100,00	57 322	68,65	24 216	29,00	100,00	100,00

A településkategóriák adatai 1980

Q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Ao	4	4,94	2 185	1,83	2 056	94,10	114	5,22	5,33	0,15
Aa	8	9,88	5 143	4,30	4 257	82,77	827	16,08	11,05	1,10
Aba	10	12,35	10 766	9,00	7 843	72,85	2 177	20,22	20,35	2,90
Va	4	4,94	11 527	9,64	7 091	61,52	3 951	34,28	18,40	5,26
Voa	2	2,47	585	0,49	341	58,29	216	36,92	0,88	0,29
Vo	11	13,58	19 546	16,34	9 153	46,83	8 981	45,95	23,75	11,95
Vob	3	3,70	2 744	2,29	1 114	40,60	1 568	57,14	2,89	2,09
Vb	5	6,17	4 472	3,74	1 285	28,73	2 750	61,49	3,33	3,66
Bab	6	7,41	4 388	3,67	1 005	22,90	3 139	71,54	2,61	4,18
Bb	5	6,17	32 468	27,14	4 089	12,59	26 475	81,54	10,61	35,23
Bo	23	28,40	25 795	21,56	305	1,18	24 943	96,70	0,79	33,19
SUM	81	100,00	119 619	100,00	38 539	32,22	75 141	62,82	100,00	100,00

A településkategóriák adatai 1991

Q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Ao	4	4,94	1 790	1,51	1 699	94,92	83	4,64	4,45	0,11
Aa	8	9,88	6 156	5,19	5 287	85,88	828	13,45	13,85	1,06
Aba	13	16,05	17 229	14,54	11 881	68,96	5 114	29,68	31,13	6,53
Va	3	3,70	2 034	1,72	1 300	63,91	703	34,56	3,41	0,90
Voa	1	1,23	586	0,49	325	55,46	258	44,03	0,85	0,33
Vo	11	13,58	18 797	15,86	9 466	50,36	8 853	47,10	24,81	11,31
Vob	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
Vb	5	6,17	3 311	2,79	1 255	37,90	2 022	61,07	3,29	2,58
Bab	6	7,41	4 392	3,71	1 055	24,02	3 221	73,34	2,76	4,12
Bb	5	6,17	37 313	31,48	5 467	14,65	30 988	83,05	14,33	39,60
Bo	25	30,86	26 917	22,71	426	1,58	26 190	97,30	1,12	33,47
SUM	81	100,00	118 525	100,00	38 161	32,19	78 260	66,03	100,00	100,00

Jelkulcs a táblázatokhoz

Q = településkategória (vö. 1. számú táblázat)

A = a kategóriába sorolt községek száma

B = a kategóriába sorolt községek százalékaránya

C = a kategóriába sorolt községek összlakossága

D = a kategóriába sorolt községek összlakosságának százalékaránya

E = a kategóriába sorolt községek magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakossága

F = a kategóriába sorolt községek magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százaléka a településkategória összlakosságának (C) arányában

G = a kategóriába sorolt községek szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakossága

H = a kategóriába sorolt községek szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százaléka a településkategória összlakosságának (C) arányában

I = a kategóriába sorolt községek magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százaléka a járás összes magyar anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának arányában

J = a kategóriába sorolt községek szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának százaléka a járás összes szlovák anyanyelvű-nemzetiségű lakosságának arányában

JEGYZETEK

- 1 „A nemzetiségi kérdés mindenütt a világon - azt lehet mondani - fizikai szükségszerűséggel lép fel ott, ahol... az átmenet a modern ipari polgári állam felé megtörténik, és ahol... a demokrácia kialakulása nem egy homogén néptömeget, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket talál.” (Jászi 1986 [1912], 267.)
- 2 A legutóbbi szlovákiai közigazgatási reform a járást csak annyiban érintette, hogy míg eredetileg a pozsonyi székhelyű nyugat-szlovákiai kerület része volt, 1997-től a Nyitrai kerülethez tartozik.
- 3 Bars megyéhez tartozott a második szlovákiai atomerőmű építése kapcsán felszámolt, egykor magyar többségű község, Mohi (Mochovce) is. 1980-ra a falu lakosságát kitelepítették, az elhagyott települést pedig közigazgatásilag a közeli Kálna (Kálná) községhez csatolták. Ezért Mohi 1980 előtti statisztikai adatait Kálna adataival együtt elemeztem. Így persze némiképpen torzultak az adatelemzés révén levonható következtetések, ezt azonban ellensúlyozza az a tény, hogy korábban mindkét község népességének nemzetiségi összetétele lényegében megegyezett.
- 4 Kettőt a jelenlegi Lévai járás települései közül elhagytam (Kozárovce és Uhliská). Egyrészt a kutatás tárgyának szempontjából elhanyagolhatóak, lévén hogy magyar etnikumú közösség e kettő népességén belül a vizsgálat által lehatárolt időszakban (kimutathatóan) nem létezett; másodsorban pedig a két község földrajzi helyzete a jelenlegi járáson belül periferikus, a szlovák-magyar etnikum közti határtól legkésőbb a XVI. század óta jelentős távolságban északra fekszenek (nincs tehát különösebb okunk annak feltételezésére, hogy a magyar etnikum e térségbeni településterületének alakulására a két község népessége bármikor az elmúlt száz év folyamán meghatározó jelentőséggel vagy jelentősebb befolyással bírt volna).
- 5 Míg a magyar hatóságok a lakosság anyanyelv szerinti megoszlását is vizsgálták (kezdetben csak azt), a csehszlovák statisztikai hivatal már csupán a lakosság nemzetiség szerinti megoszlásának adatait hozta nyilvánosságra. Mivel a nemzetiségi viszonyok vizsgálata lényegében etnikumok együttélésének (tehát nagyrészt az adott helyi közösség[ek]en belül lezajló folyamatoknak) a vizsgálatát jelenti; egy-egy etnikum pedig a társadalom életének egyéb jelenségei között a legmarkánsabban nyelvi környezetként értelmezhető; véleményem szerint az anyanyelv és a nemzetiség (népszámlálási kategóriaként) nem más, mint az etnikumok statisztikai megjelenítésének két lehetséges módja.
- 6 A két domináns etnikum mellett a térségben csupán a német anyanyelvű népesség alkotott az 1880-as népszámlálás idején jelentősebb létszámú kisebbséget-elsősorban a városokban. 1980-ban az általam Egyéb kategóriába soroltak között már a cseh nemzetiségűek domináltak; a változás háttérében nyilván a száz év folyamán lezajlott - elsősorban a hatalmi viszonyokat érintő - társadalmi/politikai átalakulások állnak. A német-cseh helycsere mellett azonban lezajlott egy másfajta átalakulás is. 1880-hoz képest 1980-ban több községben jelentősen megnőtt az adott népszámlálás szerinti. Egyéb kategória százalékaránya is, helyenként meghaladja a 10 százalékot, három Falusi településen pedig több 20 százaléknál (Bajka, Garamkissalló [Šalov] és Sáró [Šarovce] - ez utóbbiban 34,46 százalék). E három faluban a hivatalos népszámlálási kimutatások is az Egyéb kategóriába sorolták az ottani nagyszámú

- roma etnikumú közösségek tagjait, lévén hogy Csehszlovákiában ekkortájt a cigányság még nem tartozott a bevett nemzetiségek közé.
- 7 Aszerint, hogy az adott község népességén belül számbeli többséggel bíró etnikum mekkora hányadát adja a község össznépségének, e három alapkategória még tovább bontható. A százalékarányokat figyelembe véve - a könnyebb eligazodás végen indexekkel is kiegészítettem az egyes kategóriák jelzéseit. Különösebb funkciójuk ezeknek nincsen; az „0” index, például csupán annyit hivatott jelezni, hogy az adott kategórián belül is a közcéget tisztán egyik vagy másik etnikum dominanciája, vagy csaknem „tökéletesen” vegyes népesség jellemzi.
  - 8 Vázlatszerű munkahipotézisem kialakítása során elsősorban az alábbi szakirodalmi alapokra támaszkodtam: Acsády 1896; Kovács 1938; Kniezsa 1941; Csapodi 1941; Kugler 1991; Blaskovics 1993; Vadkerty 1993; Žudel 1993 és 1994; Rác 1995.
  - 9 Szlovák-magyar lakosságcsere 1947-48-ban; csehországi deportálások 1945 és 1946 telén; Romániából hazatelepített szlovákok stb.
  - 10 *A Magyar Korona Országainak helységnevtára*. Az 1890-i népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. Budapest 1892.
  - 11 *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények X.
  - 12 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. MSK XLII. 1880-1910 között a közigazgatás megyei keretei nem változtak, csupán járási szinten történtek átszervezések
  - 13 *Obce a mestá v číslech za okres Levice. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu*. Levice 1991.
  - 14 Az 1880-tól - az első hivatalosan szervezett, anyanyelvi adatokat is közlő népszámlálástól - napjainkig terjedő időszak során a kutatott térségben 11 hivatalos népszámlálást, illetve három népesség-összeírást tartanak számon. A most feldolgozott hat népszámlálás adatai tehát felölelik e korszak felét. Ebbe beletartozik az első világháború végéig terjedő korszak összes, magyar hatóságok által lebonyolított cenzusa. Az 1918-as hatalomváltást követően az új, első köztársaságbeli csehszlovák hatóságok által publikált adatok közül hiányoznak még az 1919-es és az 1921-es összeírások és az 1930. évi népszámlálás községsoros bontású eredményei. A visszacsatolás idejéből származó, 1938-as (összeírás) és 1941-es adatok is kimaradtak egyelőre. A második világháborút követő újabb csehszlovák népszámlálások közül hátravan még az 1950., 1961., 1970. évi népszámlálás eredményeinek feldolgozása.
  - 15 A vegyesen lakott sáv az 1910-ben még markáns nyelvhatártó(délre, annak magyar oldalán jött létre. Léva varosa 1880-tól 1910-ig még a magyar nyelvterületen belül, közvetlenül a nyelvhatáron feküdt. A járás központjaként 1991 óta a vegyes sávon is kívül kerülve jelentős magyar kisebbséggel ugyan, de már a szlovák nemzetiség egyértelmű túlsúlyával jellemezhető térséghez tartozik. (Lévától délre még megmaradt kicsinyke szigetként három apró falu előregedő, csaknem kihalófélben lévő, túlnyomórészt református vallású népességének egyértelmű magyar többsége.) A két másik, jelentős számú magyar népesség által lakott város, Zseliz és Ipolyság 1980-ban és 1991-ben már szintén a vegyes sávhoz tartozik (Az utóbbi 1991-re elmozdulni látszik a vegyes sávból a magyar tömb felé.) Ez a sáv a Garam folyása mentén, kétoldalt, ékként elnyúlva, gyakorlatilag két részre választja az egyre inkább elmosódó nyelvhatár magyar oldalán fekvő települések területét. Napjainkban a magyar nyelvterülethez tartoznak még a járás délnyugati sarkának települései és az Ipoly-völgy államhatár menti falvai is, valamint Ipolyságtól északra a Korpona-patak alsó folyása menti községek. A térségen belül azonban egy szlovák többségű település alkotta nyelvsziget-Kural (Kural'any) mellett szlovák nemzetiségű kisebbség is él csaknem minden községben.

IRODALOM

- Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. (1720-21). *Magyar Statisztikai Közlöny* XX. 1896.
- A Magyar Korona Országában az 2881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* II. Budapest 1882.
- Bašovský, O.-Zemko, J.: Príspevok k štúdiu najnižších článkov administratívneho systému Slovenska. (Na príklade okresu Levice.) In: Ivanička, K. (ed.): *Problems of development of rural space economy.* Bratislava 1971.
- Blaskovics József: *Az újvári ejálet török adóösszeírásai.* Pozsony, Erdem 1993.
- Csapodi Csaba: *Bars megye verebéli járásának nemzetiségi viszonyai az újkorban.* Budapest, Athenaeum 1942.
- Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság* 1980. 8. (23.) 89-101.
- Dávid Zoltán: A Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak várható alakulása 2000-ig. *Magyarságkutatás.* Budapest 1988.
- Gyurgyík László: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből.* Pozsony, Kalligram 1993.
- Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Pozsony, Kalligram 1994.
- Hoóz István: A népesség nemzetiségek szerinti számbavételének problémái. *Demográfia* 1975. 1. 75.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.* (1912) Budapest 1986.
- Kniezsa István: *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez.* Budapest, Athenaeum 1941.
- Kocsis Károly: *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján.* Debrecen, KLTE 1989.
- Kovács Alajos: A nyelvismeret mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője. Különlenyomat. *Magyar Statisztikai Szemle* 1928.
- Kovács Alajos: A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. *Századok* 1938.
- Kugler József: Adatok és tények a magyar-csehszlovák lakosságcsereéről. In: *Alföldi társadalom* II. köt. Békéscsaba, MTA RKK 1991.
- Obce a mestá v číslech za okres Levice.* Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu. Levice 1991.
- Rác István: *A török világ hagyatéka Magyarországon.* Debrecen, KLTE 1995.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 v okrese Levice.* Okresné oddelenie SŠÚ. Levice 1992.
- Sikos T. Tamás (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban.* Földrajzi tanulmányok 19. Budapest 1984.
- Svetoň, Ján: *Slováci v Mad'arsku. Príspevky k otázke štatistickej mad'arizácie.* Bratislava 1942.
- Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció.* Pozsony, Kalligram 1993.
- Žudel, Juraj: Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880. *Geografický časopis* 1993. 3. (45.)
- Žudel, Juraj: Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1910. *Geografický časopis* 1994. 4. (46.)

GYÖRGY FARKAS

Language Border and Ethnic Blocs in the Leva Region

This piece deals with the development of ethnic blocs, changes of language borders and the spatial framework of minority relations in today's southern Slovak Leva region. The main aim is to introduce the research fundamentals in this topic. The work rests on official census data from the 1880-1991 period, broken down into ethnic communities. After comparing the data from the 1880-1980 period an unusual theory is born. The

hypothesis takes into account the historic precedents and experiences and represents an attempt to depict the probable development of ethnic relations in an area which counts as a nationally mixed region. One of the prerequisites of this research is to bring attention to the processes of assimilation which have resulted in local majorities. An examination of the changes in the indicators describing ethnic “bloc creation” (the Hoover, or dissimilarity index) allows for a detailing of factors acting upon the process of assimilation and spatial frameworks of nationality, including their consequences. The full details of the assimilation occurring in given locales and towns will only be describable after further in-situ research has been undertaken.